
KOSTA MILUTINOVIĆ

PARISKA KOMUNA I SRBI*

PRVA SOCIJALNA REVOLUCIJA U EVROPI

Prva socijalna revolucija u Evropi bila je Majska revolucija u Parizu 1848. godine. Ona zauzima istaknuto mesto u istoriji međunarodnog radničkog pokreta. Glavna revolucionarna uporišta bila su narodne radionice u Parizu. Osnovane umesto radničkih radionica, koje su bile predviđene — prema koncepciji Luja Blana — sa radionicama iste struke, narodne radionice organizovane su za sve radnike, bez obzira na struku. Velik broj nezaposlenih radnika iskoristio je sve radionice u političke svrhe i pretvorio ih je, u toku Majske revolucije u snažna politička uporišta radničkog pokreta protiv reakcionarnih snaga.

U Ustavotvornoj skupštini, koja se sastala 4. maja 1848. godine sa zadatkom da donese ustav Drugoj francuskoj republici, došlo je do oštih sukoba između desnice i levice. Na vest da će skupštinska veća ukinuti narodne radionice, ogromne mase ogorčenog pariskog radništva pokušale su da rasteraju Skupštinu. Između narodne garde, koja je čuvala Skupštinu i pariskog radništva došlo je do okršaja ali je garda upotrebila vatreno oružje i rasterala demonstrante. Skupštinska većina je na to odlučila da zabrani narodne radionice. Ogorčene radničke mase podigle su barikade u predgrađima i radničkim kvartovima Pariza i njima su se pridružili svi nezadovoljnici sa postojećim društvenim poretom. Pošto narodna garda nije mogla da uguši ustanak, to je skupštinska većina izglasala neograničena, diktatorska ovlaštenja generalu Kavenjaku, koji je sa redovnom vojskom u krvi ugušio revoluciju za tri dana.

Ustaničnici su se borili sa vanrednom hrabrošću i retkim požrtvovanjem, ali su na kraju ipak podlegli nadmoćnom protivniku. General Kavenjak

*) Tekst prenosimo iz mjesečnika srpskog kulturnog društva „Prosvjeta”, Zagreb, 1971, 604/605 i 606/607.

je svirepo kaznio vođu pobunjenih radnika, a u okršajima su stradali starci, žene i deca. U jednom svom pismu datiranom 29. decembra 1870. godine Svetozar Marković, tvorac socijalističkog pokreta kod Srba, izričito kaže da je ugušenjem Majske revolucije u Parizu „ugušen jedan od najsilnijih pokušaja da se izmeni sadašnje ekonomsko stanje u Evropi”. Godinu dana docnije, povlačeći paralelu između Majske revolucije i Pariske komune, Svetozar Marković, je oštro umno uočio: „Godine 1848. bio je u Parizu radnički ustanak iz istih razloga i sa istim ciljem kao i današnji. Posle trodnevne borbe on je bio ugušen. Narodna garda, u kojoj su bili većinom „svoje gazde”, bila je tada protiv radnika. Današnji ustanak trajao je 72 dana i narodna garda bila je glavna snaga ustanka. Takav napredak učinio je socijalizam od 1848, a njegovi kratkovidni protivnici mislili su da je on još tada sarađen na majskim barikadama”.

U svojim *Putovanjima unakrst oko cijele zemlje* (1874), govoreći o Parizu kao vekovnom žarištu francuskih revolucionara, prvi bosanski socijalist Vasa Pelagić takođe sa simpatijama piše o Majskoj revoluciji. Kao glavni cilj ove revolucije Pelagić je istakao socijalnu ravnopravnost i ekonomsku jednakost. „Ova je najviše trebivala da se pravo radničkog svijeta prizna u državi i društvu kao najjače pravo u društvu ljudskom; a to pravo, ta ideja radničkog pitanja ide da se u ime vječne sreće naroda uništi bogatstvo i siromaštvo, te da svi ljudi u svemu jednaki budu...”

Od inicijatora i organizatora pokreta Pelagić izričito spominje Furijsa, Prudona, Kabea, Blankija, Babefa i Luja Blana. Iako ne daje karakteristiku njihove revolucionarne delatnosti, Pelagić je obavešten o njihovoj ulozi i ceni njihove napore na povezivanju radničkih snaga. Premda ne spominje izričito narodne radionice kao glavna revolucionarna uporišta radničke klase, Pelagić smatra da je Majska revolucija prvi početak organizovane akcije socijalističkog pokreta u njegovoj revolucionarnoj borbi za bolji život širokih radnih masa.

SVETOZAR MARKOVIĆ
ZA MARKSOVU INTERNACIONALU
I PARISKU KOMUNU

Osnivanje Internacionale (1864) predstavljalo je događaj od svetsko-istorijskog značaja. Pošto je Karl Marks bio glavni inicijator, organizator i rukovodilac celokupnog tadašnjeg međunarodnog radničkog pokreta, to je ova moćna radnička organizacija ubrzo dobila obeležje Marksove Internacionale. U kojoj je meri ova organizacija

stvarno uspela da okupi široke radničke mase probuđenih evropskih naroda, rečito pokazuje činjenica da je Internacionala već 1866. brojala 70.000 organizovanih članova i da je već 1868. bilo milion članova. Kada se uzme u obzir da je radnička klasa u tadašnjoj kapitalističkoj Evropi bila obespravljena i progonjena, ovo je u datim uslovima predstavljalo ogroman uspeh. Iz godine u godinu priređivani su kongresi Internacionale, o kojima je mesecima pisala sva evropska štampa: socijalistička s oduševljenjem, demokratska sa građanske levice sa simpatijama, neutralna sa rezervom, konzervativna s neprikrivenim omalovažavanjem, reakcionarna s otvorenom mržnjom. Prvi kongresi održani su u Ženevi, Lozani, Brislu, Bazelu. Uoči Bazelskog kongresa (1869) pokrenut je u Lajpcigu veliki politički list *Volksstaat*, koji je ubrzo postao stvarni organ Internacionale. U ovom listu saradivali su Marks i Engels. Ovaj odlično uređivani list davao je ton celokupnoj socijalističkoj štampi, određivao pravac daljem razvitku socijalističke ideologije i znatno doprinosa širenju radničkog pokreta. Iz ovog lista prevodili su tekstove i vadili ideje, podatke i teme, kao iz kakvog neiscrpnog rudnika, svi socijalistički listovi širom sveta. Po sebi se razume, i prvi srpski socijalistički listovi i časopisi bili su puni prevoda i prerada iz ovog lista. Svetozar Marković postao je prvi dopisni član ruske sekcije Marksove Internacionale za južnoslovenske zemlje.

Poraz Napoleona III u francusko-pruskom ratu, Sedanska katastrofa, opsada Pariza, borba između versaljske vlade i pariskih revolucionara („komunaca“, kako su ih beogradske režimske novine krstile), najzad krvavo ugušenje pariskog ustanka — sve su to bili događaji koji su u prvoj polovini znamenite 1871. godine podelili celu svetsku javnost u dva ljuto zavađena tabora: u protivnike i branioce Pariske komune. U jednom taboru bili su: monarhisti, legitimisti i konzervativci; a u drugom taboru: socijalisti, republikanci i levi građanski demokrati. Karl Marks je pisao: „Pariz radnika iz 1871, Pariz Komune biće proslavljen kao preteča novog društva. Uspomene na njihove mučenike živeće kao svetilišta u velikom srcu radničke klase. Istrebljenje Komune istorija je već prikovala za sramni stub, a sve molitve njihovih sveštenika neće uspeti da ih iskupe od grehova“.

Na Slovenskom Jugu niko nije sa većim oduševljenjem i dubljim razumevanjem pisao o Pariskoj komuni od Svetozara Markovića. Već u prvom broju *Radnika* (17. aprila 1871), u članku *Pariska komuna*, Marković je objasnio da se pariski revolucionari bore za ekonomsko blago-

stanje i kulturno podizanje širokih radnih masa, za federaciju slobodnih opština i za demokratsku republiku. Povodom krvavog ugušenja revolucionarnog pokreta, Marković je u toplo napisanom članku *Pogibija Pariske komune*, u *Radniku* od 1. juna 1871. iskreno ožalio pale žrtve i ukazao na licemerstvo jednoga znatnoga dela velike evropske javnosti:

„To je stara taktika sviju nazadnjaka: oni sad ne napadaju samo na Komunu i socijaliste, već hoće da ocrne napredna politička načela, pa im podmeću... sva najgora zločinstva. Ali se oni ne poduhvaćaju da kritikuju samo ta načela, pa da dokažu kako baš ta načela zahtevaju da se ubija, pljačka, pali itd. Oni to ne smeju da čine, jer bi izašlo ovako umovanje: koji neće da plaća godišnje 200 miliona groša, taj hoće da krade; koji neće da izdržava po milion činovnika i isto toliko soldata, taj hoće da ubija; ko neće da radi za drugog badavadžiju... taj očigledno hoće da pali tuđe kuće; koji hoće da živi kao čovek... taj je prost razbojnik, neprijatelj čovečanstva, izdajnik slobode i civilizacije i.t.d. Takvu bi novu logiku morali pronaći naši „civilizovani“, kad bi hteli da napadnu na ona načela, što ih iznese Komuna na svojoj zastavi i za koja se staraše do svoje strašne pogibije. Ali, oni su mudri pa ne iznose ta načela na javnost, niti ih obaraju. Oni samo iznose na vidik krvave slike rata, pa viču: „Evo onih slobodnjaka! Gledaj kako pale, ubijaju, otimaju!“... Pa što je još gadnije, ista gospoda ne kazuju ko je započeo borbu? Je li Komuna napala koga, ili je ona napadnuta? Je li ona izazvala krvavi, varvaski pokolj, ili su ga izazvali oni koji na nju napadoše?“.

U oštromnom polemičkom članku *Pariska komuna i Internacionala* (u *Radniku* 8. jula 1871) Svetozar Marković je, prvi od Srba, sa sebi svojstvenom otvorenosću i smelošću, uzeo u odbranu Internacionalu od teških optužbi međunarodne reakcije uopšte, a od tadašnje francuske vlade posebice i naročito. Pošto je ukratko izneo sve te optužbe, Marković ustaje u odbranu pariskih revolucionara i francuske sekcije Marksove Internationale:

„Francuska vlada trpila je to društvo (Internacionalu) od 1864. sve do 1867, a od toga doba počela je da ga goni. Te godine pokušavao je Napoleonov ministar Rue da zadobije družinu za carsku vladu, ali je bio odsutno odbijen... Godine 1868. policija pariska najedared pohapsi noću sve članove pariskog glavnog odbora Internationale, uzapti njihove artije i tuži ih sudu kao članove „tajnog društva“, koje hoće revoluciju i nered u celom svetu, pljačku tuđe imo-

vine... od prilike sve ono, što g. Žil Favr nabraja sada u svojoj okružnici. Posle dvomesečne istrage ova je tužba sudom odbačena... Godine 1870. Napoleon htjede da usreći Francuze „Ustavom” i pozva narod da ponovo glasa za njegovu dinastiju. Internacionala je tada bila glavna opozicija Napoleonu... Napoleonova vlada izmisli tada neku zaveru i povuče po drugi put Internationalu kao tajnu družinu... Eto kako su poštjeni sadanji republikanski ministri! Oni misle da je ceo narod francuski usrećen, čim su oni zadobili gospodstvo. Ono, što napoleonska policija i napoleonski sud nisu mogli da nametnu Internationalnoj družini radnika, to joj nameće republikanski ministar!”

Kad je, posle kratkoga vremena, Karl Marks demaskirao Žila Favra i otkrio njegove kriminalne afere pred velikom evropskom javnošću, Svetozar Marković je pobeđnički kliktao: „Ovo je jedan istorijski dokumenat! Vredno je da se zna da je prost zločinac sedeo na ministarskoj stolici Francuskoj...”. Teška reč, krupna optužba, ali opravdana i osnovana. Posle Marksovih otkrića. Žil Favr je zaista bio politički i moralno mrtav.

O Adolfu Tjeru, prvom predsedniku Treće francuske republike imao je Svetozar Marković takođe loše mišljenje. Između francuske carevine Napoleona III i Francuske republike Adolfa Tjera — prema Markovićevoj oceni — nije bilo bitne razlike. Po najdubljem Markovićevom ubeđenju, Adolf Tjer i Žil Favr kao vrhovni funkcioneri versaljskog režima odgovorni su pred istorijom svoga sopstvenog naroda — što su — „dok još Prajzi (Prusi) nisu ostavili Francusku” — „hteli narod da obezoružaju i da ga vrgnu pod komandu soldata i žandara, koji do juče služahu Napoleonu”. Dok je srpska građanska štampa veličala i uzdizala Tjera kao pronicljivog političara, iskusnog diplomatu i velikog državnika, dotle je Marković ubedljivo dokazivao da je Tjer bio samo okretan karijerista i elastičan vlastoljubac, koji se umeo brzo snaći u svakoj političkoj situaciji i vešto prilagoditi svakom režimu: „On je bio ministar kod Orleansaca; kad su ovi proterani, postao je član opozicije koji se zakleo na vernost Napoleonu; kad je dinastiju ovoga revolucijom zbacila sirotinja pariska, on je postao član vlade...; danas je glava izvršne vlasti u republici, a sutra će primiti monarhiju burbonsku, orleansku, pa i Napoleonovu...”

U svojoj poslednjoj većoj studiji, *Socijalizam ili društveno pitanje*, objavljenoj u *Radu*, prvom srpskom socijalističkom časopisu (u svesci za 1. septembar 1874), Marković još jednom ustaje

u odbranu Pariske komune i francuskih revolucionara, braneći ih sa novim argumentima od teških optužbi Vladimira Jovanovića, glavnog teoretičara liberalizma u Srbiji. Iako je Markovićeve studija neinteligentno iskasapljena od preterano revnosnog cenzora, koji je odveć striktno shvatio poverljive raspise ministra unutrašnjih poslova Aćima Čumića i opšte smer-nice tadašnje konzervativne vlade Jovana Marinovića, ipak ni najbezobzirnije cenzorske make-ze nisu uspele da ubiju lucidnu misao, oštromni duh i finu ironiju Svetozara Markovića.

„S. Jovanović, kao i mnoge njegove kolege, pre-bacuje socijalistima njihove nasilničke težnje za prevratom, njihove uzvike „krv za krv” i.t.d. Zaista, ako ima ičega gadnog i podlog u ljudskim postupcima, to je ta gadna i podla dreka na „tiraniju” onih koji su udavljeni i iznureni pat-njom i sirotinjom, streljani, gonjeni i apšeni — sve u ime „poretka” i društvene „slobode”. Ko-munci pariski ustaju protiv... vlade versalj-ske... — „demokratija” naziva komunce var-varima, lopovima i razbojnicima; versaljska vla-da strelja svakog zarobljenog komunca kao bun-tovnika; Komuna preti da će i ona streljati one pristalice versaljske vlade koje ima u rukama, ako se njeni zarobljenici budu ubijali... — Varvarstvo, veli g. Jovanović, oni treba da se daju streljati!... Versaljci sipaju na komunce kuršume, karteč, bombe sa petrolejom, a „demo-kratija” traži od komunaca da budu „čovečni”... Valjda da pune puške ružama i mirisom od mošusa? Njih osuđuju na smrt, robiju, deporta-ciju po 20—30.000... Oni ne smeju ni u ovom očajnom trenutku, ni u ovoj osveti da uzviknu: „Krv za krv”! „...Je li to sva tvoja mudrost, demokratijo, što je savetuješ ubijenima i ugnje-tenima?”.

Niko kod Srba nije pisao hrabrije o prvoj ostva-renoj socijalističkoj državnoj zajednici u svetu od Svetozara Markovića. Njegovi tekstovi, ob-javljeni većinom bez potpisa, jer je njegovo ime u kneževini Srbiji bilo na indeksu, jasno svedoče kako je on od svih svojih savremenika najdublje osetio značenje Pariske komune.

VASA PELAGIĆ O PARISKOJ KOMUNI

Od prvih srpskih socijalista koji su se grejali na plamenu Francuske revolucionarne misli, po-sle Svetozara Markovića posebno se ističu prvi bosanski socijalist Vasa Pelagić, prvi vojvođan-ski socijalist Đoka Mijatović i jedan od prvih srbijanskih socijalista Dragiša Stanojević. U to doba Pelagić se nalazio na Cetinju, kao jedan od najaktivnijih članova ilegalne Družine za

oslobođenje i ujedinjenje srpsko, koja se nalazila na krajnjem levom krilu Ujedinjene omladine srpske. Iako su uslovi za širenje naprednih ideja u Crnoj Gori u doba vladavine knjaza Nikole I. Petrovića bili vrlo nepovoljni, strujanje francuskih revolucionarnih ideja osetilo se i na Cetinju. Doznajući za pad poslednjih barikada u pariskim predgradima, Vasa Pelagić je pisao:

„I revolucija Pariske komune 1871. godine išla je na to da stvori u društvu jednaka prava, jednake dužnosti, bratstvo i mir, ali potlačeno pravo bednih radnika, pravo čovekovo, nije se moglo nikako iz okova kao što treba odrešiti, nego svi ti prevrati i sve vođe ostavljaju podmlatku 38 miliona Francuza, podmlatku 300 miliona naroda jevropskog i podmlatku 1400 miliona sveta što na ovoj našoj zemlji živi: da dovrše ono što utvrđeni i satrvani pretci čedoše a ne mogoše”.

Utopista u prvoj fazi svoga ideološko-teoretskog izgrađivanja, Pelagić odlazi u Cirihi, jedno od glavnih žarišta revolucionarnog socijalističkog pokreta u tadašnjoj Evropi, i odatle piše (1. avgusta 1873) svome drugu i prijatelju Kostu Ugriću: „Ja sam došao ovamo prvo stoga da se sa socijalističkim naukama bolje upoznam i što više razvijem, da bi sam docnije ovaj sveti posao najnovije partije bolje, veštije i stvarnije vršio rečju i pismom”. Svojom zapaženom knjigom *Socijalizam ili osnovni preporodaj društva* (1894) Pelagić je dokazao da je ubeđeni socijalist, koji misli i oseća socijalistički. Stojeći na tim pozicijama, Pelagić je dao ovu karakteristiku Pariske komune:

„Socijalizam komunistički pokazao se najjasniji u proglasu Pariske komune, godine 1871, koja je proklamovala jednaka prava i jednake dužnosti za cio privredni narod. Ona je užasno šinula svu državnu, novčanu i crkvenu gospodstvu, koji su okovali trud i pravo svemu radnom narodu čovječanstva. Sve što živi grabljivim, varaličkim, gotovanskim i tuđim trudom graknulo je protiv novog djela i diglo veliku silu oružanu protiv neoružanog proletera pariskog i poubijalo oko 35.000 naroda, a 20.000 poslalo u zatočenje na pusta morska ostrva... Poslije prolivene krvi u Pariskoj komuni duh revolucionarni oduševljavao je ne samo radni narod nego i svu napredniju i bolju inteligenciju”.

Od prvoboraca Pariske komune Pelagić izričito spominje Delakliza, Ferija, Blankija, Tridona, Vermolera, Djuvala, Vajana i Lea Frankla. Pelagić sa dubokim pijetetom ističe da su muče-

nici Komune „ponosno i junački na barikadama umirali”, boreći se do poslednjeg daha i umirući sa rečima: „Živjela komuna, koja se bori za djelo ugnjetenog radnog naroda!” Govoreći o posledicama krvavog ugušenja Pariske komune Pelagić sa neprikrivenom radošću ističe da se revolucionarni pokret posle toga rasplamsao novom snagom. Uporedo s jačanjem i širenjem pokreta išlo je i dalje izgrađivanje i usavršavanje naučnog socijalizma. Duboko ubeđen u pravilnost i progresivnost Marksovog učenja, Pelagić — kome su Stojan Protić i drugi protivnici socijalizma pokušavali da ospore čistotu i vrednost njegovih socijalističkih ideja — ova-ko objašnjava dalekosežni značaj i veliku budućnost naučnog socijalizma za čitavo čovečanstvo:

„Naučni socijalizam osniva se na cjelokupnom znanju ljudskom i na naučnom materijalizmu, koji saznaje sve prirodne i društvene pojave sa gledišta materijalnih uslova, podesnih za sve ljude. Naučni socijalizam revolucionariše sve i svakoga da ostvari svoja načela... Najjači predstavnik naučnog socijalizma jeste Karl Marks, koji je postavio socijalizam na naučno zemljište i utvrdio ga kao nauku, kao silu oko koje se sve druge nauke okreću i služe joj svuda i u svemu. Naučni ili radnički socijalizam tako naglo napreduje po svim kulturnim zemljama da se može pouzdano reći da nije daleko ono svetlo vrijeme kada će ljudi i narodi po njegovoj nau- ci uređivati se, raditi, živjeti i usavršavati!”

Bez obzira na sve kritike „pelagićevog socijalizma” — u većini slučajeva preteranih i manje ili više neosnovanih — ostaje činjenica da je Pelagić sve do kraja života ostao veran idealima Pariske komune i napredne revolucionarne misli, i da je svoja socijalistička uverenja zapečatio mučeničkom smrću, za vreme reakcionarne vladavine poslednjih Obrenovića, u požarevačkim kazamatima 25. januara 1899.

Jedan od najoduševljenijih branilaca Pariske komune i francuske revolucionarne demokratije bio je, nema sumnje, prvi vojvođanski socijalist Đoka Mijatović. Kao student Pravnog fakulteta na Sorboni, Mijatović je uzimao živoga učešća u radu srpske studentske omladine u Parizu i bio je najaktivniji član „Zavere”, jedne od najnaprednijih družina krajnjeg levog krila Ujedinjene omladine srpske. Srpski studenti imali su svoje družine u skoro svima velikim evropskim kulturnim centrima, na čijim su univerzitetima studirali. Družina „Zavera” osnovana je i otpočela rad u Minhenu, ali je posle svršetka prusko-austrijskog rata (1866), usled pojačane reakcije koja je preovladala u

Bavarskoj, zajedno sa grupom srpskih studenata prešla u Pariz. Iako je u Francuskoj u to doba još uvek vladao despotski režim cara Napoleona III, ipak su u Parizu postojali znatno povoljniji uslovi za uspešan rad i slobodniji ideološko-politički razvitak članova „Zavere”, nego u tadašnjem Minhenu, prestonici katoličke i nazadne kraljevine Bavarske. Usprkos teroru Napoleonomog režima, socijalistički pokret u Francuskoj uzimao je sve više maha. Napredni srpski studenti živo su učestvovali u radničkim demonstracijama u Parizu, zajedno sa francuskom omladinom. U svojim dopisima Miletićevoj *Zastavi* Đoka Mijatović je obaveštavao našu široku javnost o krupnim događajima iz francuskog političkog života. Tako, u svom dopisu *Zastavi* (21. novembra 1869) Mijatović ovako referiše o rezultatima novembarskih poslaničkih izbora u Francuskoj.

„Radikalci govoriše narodu: „Gospodarenju jednoga sada je kraj, na razvalinama carstva diže se republika; narode, znaš šta ti je zadatak!” I narod pojmi svoi zadatak i izabere ljude, najljucije protivnike tirana. Na prvom mestu je Rošfor, taj revolucionarni socijalistički kandidat... Ne beše imena, kojim ga ne počastiše... Čas Rošfor beše majmun, čas luda... No narod baš tim izborom pokaza da pred njegovim očima nije onaj luda, koga vlada i njegovi privrženici tako nazivaju, nego naprotiv onoga još više nego za ludu drži, koga oni u svezde kuju... Ovim izborima vidi se kakvo javno mnjenje u Parizu vlada. Republika održava moralnu slobodu nad carstvom...”

Krajem decembra 1869. čitava francuska javnost bila je revoltirana zbog ubijstva naprednog pariskog novinara Viktora Noara. O tome je danima pisala ne samo francuska nego i sva ostala evropska štampa. Već sama činjenica da je jednog od najpopularnijih francuskih novinara lično ubio sestrić samoga cara Napoleona izazvala je strahovito ogorčenje u čitavoj zemlji i još više podstakla opšte revolucionarno vrenje u narodu. Članovi „Zavere”, pod rukovodstvom Đoke Mijatovića, takođe su kolektivno prisustvovali veličanstvenoj sahrani ubijenog pariskog novinara i uzeli aktivnog učešća u radničkim demonstracijama protiv Napoleonovog režima. U prvom dopisu *Zastavi* (9. januara 1870) Mijatović piše: „Svaki list novije francuske istorije krvlju je napisan... i juče opet beše narod napadnut, i juče beše na osvetu izazvan. Opet se proli nevina krv, opet pade jedna žrtva više za slobodu”. U drugom dopisu u *Zastavi* (16. januara 1870) opisujući sahranu Viktora Noara. Mijatović iznosi ove karakteristične pojedinosti:

„Kiša pada, ali opet zato njih 300.000 dođoše na sastanak... 300.000 s osvetom u srcu a smrću u očima... Narod je hteo mrtvaca u Pariz da prenese, a to će reći revoluciju... Narod se jedva utiša... Govornika beše dosta, no najveći utisak učini Fonvijelj — koji mal ne poginu kao i Noar — kad u najvećem uzbuđenju poviknu: „Priatelju i brate moj slatki, evo na grobu tvome zaklinjem ti se, da ću te osvetiti. Osvetiću te!” Narod kao iz jednog grla poviče: „Osvetićemo te!”

Mijatović je dirljivo opisao povorku do Elisejskih polja, i susret sa carskom vojskom naoružanom do zuba, i dramatični razgovor socijalističkog narodnog poslanika Rošfora, sa komandantom carske vojske, i masovne radničke demonstracije, i uzbudljivo pevanje Marseljeze — „revolucionarne pesme, koja takav strah tiranima zadaje”. Svi ovi Mijatovićevi dopisi prožeti su dubokom i nepokolebljivom verom u konačnu pobjedu slobode, socijalizma i opšteg društvenog preobražaja. Naročito su značajne i karakteristične Mijatovićeve reči: „Između naroda i dinastije odnošaj je ugnjetenih i ugnjetača, robova i gospodara... Ukaže li se prilika, ropstvo, tiranija, laž, nejednakost propada, a na njihovo mesto stupa sloboda, istina, bratstvo i jednakost”.

DOKA MIJATOVIĆ U PARIZU POSLE UGUŠENE KOMUNE

Početkom 1870. radnički štrajkovi i studentske demonstracije u Parizu uzeli su tako široke razmere da su strani studenti bili prinuđeni da napuste studije na Sorboni i da pređu na druge francuske univerzitete ili da odu u druge zemlje. Mijatović je oputovao u Ameriku i tamo studirao na univerzitetu u Itaci. Za vreme trajanja Pariske komune on je bio u Americi, gde je ostao punih šest semestara. Vraćajući se iz Amerike, Mijatović se zadržao u Parizu. Poslednje borbe između komunara i vladinih trupa, u rejonu ulice Rompono, odigrale su se 28. maja 1871, a Mijatović je prispeo u Pariz 12. jula. Tu je ostao do 22. jula. Velika je šteta što nije sačuvano ni jedno njegovo pismo iz Pariza, sa prvim utiscima. Ali je sačuvano, jedno pismo, datirano u Londonu 23. jula. Tu on dodiruje pariske događaje. Mijatović je u Americi imao prilike da prati samo buržoasku štampu, koja je predstavljala komunare kao „rušitelje francuske prestonice” i, čak, „kao neprijatelje kulture i civilizacije”. Međutim, čim je stigao u Pariz, Mijatović se lično uverio da je buržoaska štampa svesno iznosila neistinu. U

svom pismu od 23. jula, upućenom drugu i prijatelju Nikoli Jovanoviću, Mijatović izričito priznaje: „Sudeći po novinama, ja sam držao da ću Pariz u samim razvalinama zateći, a ono u stvari samo nekoliko kuća izgorelo; cela je razlika, što nije onako živ, kao što je pre bio, i što brata citoyen-ouvrier-a (građanina-radnika) ne možeš često na sokaku da vidiš”.

Teror reakcionarnog Tjerovog režima protiv pariskih komunara ostavio je na Mijatovića težak utisak i ispunio ga je pesimističkim raspoloženjem. U istom pismu Mijatović piše Jovanoviću, pored ostaloga: „... Pomisli kako mi je bilo kad vidim one jadne mučenike, koji se boriše za ideju celog čovečanstva, gde ih ono slepo oružje — soldaština — pored moga stana na sud u Versalij tera; a šta ih tamo čeka — smrt, galije ili robovanje u Novoj Kaledoniji? Da divna izgleda za društveni preobraćaj sveta!”

Međutim, ova pesimistička raspoloženja bila su samo privremena i prolazna. Već posle kratke depresije Mijatović ponovo počinje verovati u neminovnost opšteg društvenog preobražaja. On se vraća u Novi Sad i postaje saradnik i dopisnik beogradskog *Radnika*, u kome objavljuje nekoliko zapaženih članaka, od kojih posebno pažnju zaslužuje značajan članak *Sud ugarskih socijalista u Pešti* (*Radnik*, br. 48 i 49. 1872), u kome oštro kritikuje predsednika mađarske kraljevske vlade grofa Menjherta Lonjaja i ministra policije Vilmoša Tota, što su nezakonito lišili slobode i mesecima držali u zatvoru prvake Socijaldemokratske partije Ugarske, samo zato što su povodom ugušenja Pariske komune u znak solidarnosti — „kao jedan ogranak velike i svete radničke zajednice” — priredili protestni miting u Budimpešti 11. juna 1871. U svome članku Mijatović piše:

„Skoro 11 meseci ležali su oni u najgorim tamnicama, pomešani s najvećim lopovima i ubicama, premeštajući ih svaki čas iz jedne tamnice u drugu. Da su ih glađu morili, ne treba ni spomenuti. Od tog varvarskog postupanja jedan je radnik umro, a više se njih opasno razbolelo, kao što se iz samog iskazivanja pri sudu vidi”.

U ono doba romantičarskog nacionalizma, idealističkog glorifikovanja srednjevekovne prošlosti i velikosrpskih fraza o obnovi „Dušanovog carstva”, na jednoj strani, i mađarskog šovinstičkog deklamovanja o stvaranju „Velike Hungarije od Karpata do Adrije”, u stilu odavno preživelih srednjevekovnih sentišvanskih tradicija, s druge strane, Mijatović ovim argumen-

tima propagira socijalističke koncepcije Marksove Internacionale i Pariske komune.

„Posmatrajući optuženike po narodnosti nailazimo tu na Slovence, Nemce, Mađare i Jevreje, koje je vrlo važna pojava u sadašnjim okolnostima. Po socijalističkim načelima pitanje narodnosti iščekava, jer se rešava izravnavanjem sviju ljudi između sebe. Dok, međutim, sada borba za narodnost najveću mržnju kod pojedinih narodnosti raspaljuje, i na taj način rešavanje tog pitanja otežuje — dotle prvi pokušaji socijalizma u Ugarskoj pokazuju na koji način i to pitanje da se reši tj. potpunom slobodom i jednakosti sviju i svačemu, jer na taj jedini način sva sadašnja sporna pitanja se rešavaju. Pribeležujemo dakle kao prijatnu pojavu da su svi glavni borci za socijalističke ideje u Ugarskoj predstavnici raznih narodnosti, te su time pokazali put, kud i njihovi sugrađani treba da slede”.

Suprotstavljajući progresivne koncepcije Marksove Internacionale i Pariske komune agresivnim propagandama velikomađarskih, velikohrvatskih, velikosrpskih i velikobugarskih šovinista, koji su sistematski trovali međusobne odnose podunavskih i balkanskih naroda i veštački izazivali jednu naelektrisanu psihozu netrpeljivosti i animoznosti, Đoka Mijatović je bio ne samo prvi vojvođanski socijalist, nego istovremeno i prvi u Vojvodini, etničkom mozaiku raznih narodnosti, međusobno izmešanih i isprepletenih, koji je duboko sagledao svu složenost i osetljivost ove problematike i shvatio da samo društveni preobražaj, zasnovan na temeljima Marksovog internacionalnog socijalizma, može pravilno rešiti i goruće nacionalno pitanje u poliglotnoj i heterogenoj Ugarskoj. Veličajući socijalističke prvoborce, koji su mesecima čamili po mađarskim tamnicama, samo zato što su javno izrazili solidarnost sa herojskim žrtvama Pariske komune, Mijatović je jasno posvedočio da čvrsto stoji na pozicijama Internacionale u ono vreme kada je Vojvodina bila poprište ogorčenih nacionalističkih borbi između mađarske vladajuće klase, s jedne strane, i nacionalno ugnjetavanih i ekonomski eksploatisanih nemađarskih naroda, s druge strane.

DRAGIŠA STANOJEVIĆ
ZA SOCIJALNU REPUBLIKU

Jedna od najinteresantnijih ličnosti srpskog socijalističkog pokreta nesumnjivo je Dragiša Stanojević, doktor Borskog univerziteta, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu, koji je sa svojim studentima, posle pogibije kneza Mihaila

(1868), pokušao da proglasi republiku u Srbiji, ali u tome nije uspeo, pa se zbog toga kao politički izgnanik godinama potucao po svetu. Iako nije pripadao socijalističkoj grupi Svetozara Markovića, s kojim se u mnogim pitanjima nije slagao. Stanojević je bio socijalist posebne vrste, imao svoj sopstveni stav prema događajima i ljudima, ali je verovao u socijalizam i deklarirao se javno kao pripadnik Internacionale. Kada je Svetozar Miletić, vođa Srpske narodne slobodoumne stranke u Vojvodini, u članku *Srpska slobodnjačka stranka* (u *Zastavi*, broj 92, 1870) obeležio Dragišu Stanojevića kao građanskog republikanca, ovaj mu je odgovorio:

„Moram primetiti da poštovani pisac gornjeg članka ili neke moje spise nije ni čitao, ili ih nije pažljivo čitao. Iz ovoga što je on rekao izlazi kao da ja pripadam onim advokatsko-buržoaskim „republikancima”, koji su iz zle volje ili iz neznanja protivnici socijalizma... Što se mene tiče, ja molim da me niko ne trpa u partiju kojoj ja, što se načela tiče, ne pripadam, iako pojedine njene članove mogu iskreno poštovati. U 1848. godini šest hiljada radnika palo je mrtvih na pariskim barikadama sa gromovitim uzvikom: „Živela republika demokratska i socijalna!” Uzvik taj nije uzalud odjeknuo po Evropi: on je izazvao novi, preporođeni i prečišćeni socijalizam. Ja toj partiji pripadam”.

Oštrouman polemičar, Dragiša Stanojević je ukrstio svoj mač sa Vladimirom Jovanovićem, Stojanom Boškovićem, Alimpijom Vasiljevićem i ostalim ideolozima liberalizma i teoretičarima ustavne parlamentarne monarhije u Srbiji. U polemičkoj brošuri *Dinastijašima* (1870) Stanojević je dokazivao da je jedina državna forma podesna za narod u Srbiji — socijalna republika!

Dragiša Stanojević je budno pratio diskusije, rezolucije i zaključke, donesene na pojedinim kongresima, i propratio ih svojim komentarima. Na kongresu u Lozani (1867) bila je usvojena rezolucija o nacionaliziranju rudnika i saobraćaja, a kongres u Brislu (1868) bavio se prvenstveno problematikom zemljišne svojine. U studiji *Le communisme individualiste* (Genève, 1870), tek 1957. prevedenoj na srpskohrvatski i objavljenoj u njegovim izabranim spisima (u prevodu i redakciji dr Miloša Jovanovića), u kojoj ima unutrašnjih protivrečnosti, ali koja je vrlo zanimljiva, Stojanović u vezi sa stavom Internacionale prema zemljišnom posedu piše:

„Društvo koje hoće red, a ne sukob u građanskom ratu, ne može dakle dopustiti da jedan deo njegovih članova ima privilegiju da zahteva

zemljište na štetu drugih. U njegovom je dakle interesu da se ostvari društveno prisvajanje čitavog zemljišta, podrazumevajući tu i šume, rudnike, izvore nafte, drumove, željeznice, kanale, telegrafe, kao što je rečeno na Briselskom kongresu”.

U značajnom članku *Čemu se sprema Srbija, a šta se pripravlja na Zapadu*, objavljenom u *Pančevu* (21. septembra 1869) Stanojević u svojim refleksijama povodom kongresa Internacionale u Bazelu (1869) kroz viziju budućnosti nagoveštava pobjedu socijalizma.

COMMUNE DE PARIS

LE PEUPLE DE PARIS

AUX SOLDATS DE VERSAILLES

FRÈRES!

L'heure du grand combat des Peuples contre leurs oppresseurs est arrivée!

N'abandonnez pas la cause des Travailleurs!

Faites comme vos frères du 18 mars!

Unissez-vous au Peuple, dont vous faites partie!

Laissez les aristocrates, les privilégiés, les bourreaux de l'humanité se défendre eux-mêmes, et le règne de la Justice sera facile à établir.

Quittez vos rangs!

Entrez dans nos demeures.

Venez à nous, au milieu de nos familles. Vous serez accueillis fraternellement et avec joie.

Le Peuple de Paris a confiance en votre patriotisme.

VIVE LA RÉPUBLIQUE!

VIVE LA COMMUNE!

2 prairial an 70

LA COMMUNE DE PARIS.
